

Neobvyklé druhy
zobcových fléten
v 18. století a jejich
použití v repertoáru

Michaela
Koudełková

Pojmem „neobvyklé zobcové flétny“ jsou v příspěvku míněny zobcové flétny velikostně menší nebo větší než altová zobcová flétna in F; tj. sopraninová flétna in F, sopránová in D, sopránová in C, sopránová in B, sopránová in A, altová in G, altová in Es, altová in D, tenorová in C, basová in F aj. Prvních šest z vyjmenovaných fléten je menších než altová zobcová flétna in F a společně se označují pojmem *flautino*. V příspěvku je věnována pozornost konkrétně pěti nástrojům z rodiny *flautino* neboli malých zobcových fléten, a to nástrojům laděným in F, D, C, B a G. Pro tyto nástroje nebyla v období vrcholného baroka zkomponována tak velká část repertoáru jako pro altovou flétnu in F, která plnila úlohu hlavního nástroje, o to větší pozornost si však tato problematika zaslouží. Ne u všech kompozic je jednoznačně určeno, pro který nástroj byla skladba zamýšlena. Příspěvek seznamuje čtenáře se základním repertoárem každého z uvedených nástrojů a vysvětluje některé nejasnosti v rukopisech.

Souhrnné označení „neobvyklé druhy zobcových fléten“ se v tomto textu vztahuje na všechny zobcové flétny, které jsou menší (např. sopraninová zobcová flétna in F, sopránová zobcová flétna in D, sopránová zobcová flétna in C) nebo větší (např. altová zobcová flétna in Es, voice flute in D, tenorová zobcová flétna in C, basová zobcová flétna in F) než altová zobcová flétna in F. Ta plnila v období baroka úlohu hlavního nástroje z rodiny zobcových fléten. Pro tento nástroj byla komponována valná většina repertoáru jak sólového, tak komorního či orchestrálního. V příspěvku se zaměřuji na problematiku menších nástrojů, než je altová flétna in F, tedy malých fléten zvaných *flautino*.

Mezi nástroje spadající do skupiny *flautino* patří zobcová flétna sopraninová in F, sopránová in D, sopránová in C, sopránová in B, sopránová in A a altová in G. Pět ze zmíněných fléten nese také další označení, které bylo odvozeno od intervalového vztahu k hlavnímu nástroji z rodiny zobcových fléten – altové flétně in F. Oktávovým intervalem od tónu f' je tón f", který je zároveň nejnižším tónem sopraninové flétny in F, proto se tato flétna nazývá *octave flute*. Podobně vznikla i označení dalších fléten: sopránová in D se nazývá také *sixth flute*, sopránová in C se označuje jako *fifth flute* nebo také *descant flute*, sopránová in B jako *fourth flute* a sopránová in A jako *third flute*. Posledním nástrojem ze skupiny *flautino* zůstává altová zobcová flétna in G, která jako jediná analogicky odvozený název nenese.

Označení *flautino* můžeme najít v několika částech orchestrálních děl například u Georga Friedricha Händela: v oratoriu *Acis a Galatea HWV 49* (árie Galatey *Hush, hush, ye pretty warbling quire* a árie Polyphema *O ruddier than the cherry*) nebo v opeře *Rinaldo HWV 7* (árie Armilena *Augelletti che cantate*). Co se týče

Obr. 1: První strana *Koncertu C dur RV 443* Antonia Vivaldiho.

Zdroj: http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/3/3e/IMSLP166321-PMLP296488-vivaldi_concerto_rv443.pdf

sólového repertoáru, označení *flautino* se vyskytuje u tří koncertů Antonia Vivaldiho: *RV 443*, *RV 444* a *RV 445*. Pro ukázkou jsem jako zástupce formy zvolila *Koncert C dur RV 443*.

Celý koncert je ve všech partech napsaný v tónině C dur. Jak je patrné z názvu, autor dedikuje skladbu nástroji zvanému *flautino*. Flétnista má na výběr ale hned z několika druhů zobcových fléten. Hmatově lze celý koncert provést na sopraninovou flétnu in F. V pravém horním rohu je však autorem zapsaná poznámka „alla 4ta bassa“, což znamená „o kvartu níž“. Jestliže měl autor na mysli transpozici celého koncertu o kvartu níž, nejednalo by se již o koncert v C dur, nýbrž o koncert v G dur. V takovém případě je na místě přehodnocení výběru vhodného typu nástroje. Při zachování stejných

hmatů, které jsou na flétně sopraninové, a při záměně nástroje tak, aby koncert zazněl i z rukou flétnisty v G dur, dojdeme k závěru, že Antonio Vivaldi měl nejspíš na mysli sopranovou flétnu in C. U *Koncertu a moll RV 445* se v rukopisu vyskytuje totožná poznámka „alla 4ta bassa“. Jediný Vivaldiho koncert pro *flautino*, ve kterém tato poznámka chybí, je *Koncert C dur RV 444*. Jestliže se jedná o analogicky zapsaný koncert, nabízí se otázka, zda by se neměl i tento koncert interpretů transponovat o kvartu níž a zda nedopsání poznámky „alla 4ta bassa“ není pouhým nedopatřením. Druhá možnost je, že Vivaldi poznámku nepsal záměrně a koncert by se tím pádem měl jako jediný ze tří uvedených hrát na flétnu sopraninovou.

Dalším zástupcem z rodiny *flautino* je sopranová zobcová flétna in D neboli *sixth flute*. Co se sólového repertoáru týče, koncerty pro tento nástroj napsali angličtí skladatelé jako John Baston, Robert Woodcock či William Babell. Jako ukázka repertoáru pro *sixth flute* nám zde poslouží druhý koncert Roberta Woodcocka. V jeho zápisu je výslovně uvedena zamýšlená instrumentace sólového nástroje, kterým je *sixth flute*. Rozdílnost flétnového partu a ostatních partů houslí, violy a bassa continua tkví v jejich tóninách. Flétnový part je psán v tónině C dur a ostatní party jsou psány v tónině A dur. Pokud má flétnista koncert hrát na *sixth flute*, jedinou možnou cestou, jak dosáhnout cílové tóniny shodné s tóninou smyčců a bassa continua, je hra na tento nástroj pomocí altových hmatů, které transponují koncert právě o tercii směrem dolů.

Příkladem sólového repertoáru pro sopranovou zobcovou flétnu in C neboli *fifth flute* je *Koncert F dur* Giuseppa Sammartiniho. Zde autor konkrétní indikaci nástroje pro flétnisty nezmiňuje. V partituře se vyskytují dvě různé

3 FLUTO

CONCERTO II

a 6.^a Flute Allegro

Obr. 2: Robert Woodcock.
Koncert č. 2 A dur, flétnový part
v C dur.

Zdroj: <http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/0/03/IMSLP38050-SIBLEY1802.6720.35a9-39087009545072.pdf>

3 VIOLINO PRIMO

CONCERTO II

Violino Primo Allegro

Obr. 3: Robert Woodcock.
Koncert č. 2 A dur, houslový part.

Zdroj: <http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/0/03/IMSLP38050-SIBLEY1802.6720.35a9-39087009545072.pdf>

tóniny, a to F dur a B dur. V tónině F dur jsou psány party prvních a druhých houslí, violy a bassa continua. Flétnový part je však zapsán v tónině B dur. Abychom docílili tóniny F dur, musí flétnista hrát svůj part pomocí altových hmatů na sopránovou zobcovou flétnu in C. Jedná se tak patrně o jediný sólový koncert pro sopránovou zobcovou flétnu, ve kterém máme jistotu, že se má hrát právě na tento nástroj.

Pro *fourth flute* neboli zobcovou flétnu s nejnižším tónem b' se nabízí repertoár jak od německých skladatelů (Diogenio Bigaglia, Georg Philipp Telemann), tak od skladatele francouzského (Charles Dieupart). U *Sonáty a moll* Diogenia Bigaglii¹ a dvou suit Charlese Dieuparta je záměr skladatelů, co se týče instrumentace, jasný. Zmíněné skladby psali vysloveně pro *la flute a la quatre* neboli *fourth flute*. Georg Philipp Telemann napsal pro zobcovou flétnu celkem dvě suity: *Suitu a moll* pro altovou zobcovou flétnu, smyčce a basso continuo TWV 55:a2 a *Suitu Es dur pro Flûte Pastorelle*, smyčce a basso continuo TWV 55:Es2. Všechny party *Suity Es dur* jsou psány v této tónině a jedinou poznámkou ohledně výběru vhodného nástroje zůstává *Flûte Pastorelle*. Za pastýřskou tóninu se považovala tónina F dur. Tónina Es dur je navíc pro hráče na zobcové flétny poněkud neobvyklá. Pokud by hráč zvolil *fourth flute* a transponoval celou suitu o sekundu výš, dosáhne cílové tóniny Es dur a navíc bude díky transpozici hrát v hmatech odpovídajících tónině F dur, které jsou přirozenější.

Dalším nástrojem ze skupiny *flautino* je altová zobcová flétna in G. Zobcová flétna s nejnižším tónem g' byla typická spíše pro období renesance, kdy zastávala úlohu ústředního nástroje. V 17. století došlo k proměně celkové podoby zobcové flétny a vznikla barokní varianta se třemi díly a kónickým vrtáním. Jediným dochovaným traktátem, který zmiňuje

1 Uvedená sonáta je však psaná v tónině a moll a z pohledu interpreta hmatově na *fourth flute* nesedí (pozn. autorky).

2 Bartolomeo Bismantova (také Bis Mantoua) byl italský skladatel, virtuos ve hře na kornet a autor zmíněného traktátu *Compendio Musicale*.

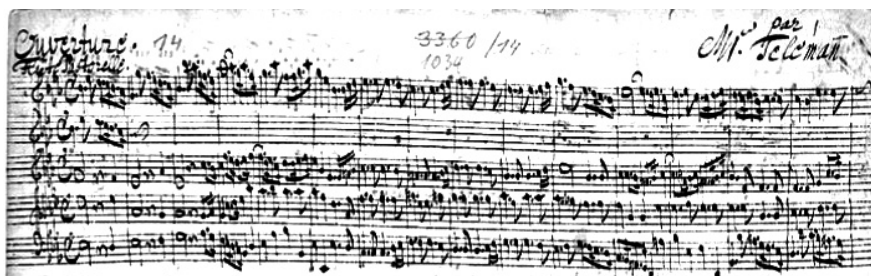
3 Bruce Dickey – Petra Leonards – Edward H. Tarr. „The Discussion of wind instruments in Bartolomeo Bismantova's *Compendio Musicale* (1677): Translation and commentary“. *Basler Jahrbuch für historische Musikpraxis*. 1978, vol. 2, s. 7.

altovou zobcovou flétnu in G barokního typu, je *Compendio Musicale* Bartolomea Bismantovy² z roku 1677. V traktátu je vyobrazena ilustrace zobcové flétny s italskými názvy jednotlivých částí. Bartolomeo Bismantova tento nástroj pojmenoval *flauto italiano*. Nechybí ani tabulka hmatů, která dokazuje, že se opravdu jedná o altovou zobcovou flétnu in G; nejnižším tónem flétny dle tabulky hmatů je právě g'.³

Obr. 4: Giuseppe Sammartini.
Koncert F dur.

Zdroj: http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/4/4f/IMSLP115302-PMLP207904-sammartini_concerto_flauta_doce_e_orchestra2.pdf

Obr. 5: Georg Philipp Telemann.
Suita Es dur TWV 55:Es2.

Zdroj: <http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/1/10/IMSLP246057-PMLP398934-Mus-Ms-1034-14.pdf>